

© Остапенко І.Г.

свідомості людини. В свою чергу остання є фундаментом у формуванні утопічного ідеалу. Причому, в залежності від етапу соціокультурної трансформації відбувається й пов'язане з ним становлення утопічної думки. Й на етапі динамічного хаосу, коли суспільство підійшло до точки вибору подальшого шляху розвитку саме утопічні проекти й відіграють особливу роль. Це пояснюється тим, що утопія охоплює в собі мрії, переживання та сподівання суспільства перероблюючи їх у позитивний приклад соціального устрою, соціальної гармонії. Тому саме синергетичний підхід до вивчення соціальних процесів в суспільстві дозволяє прослідкувати за генезою утопії, дослідити її пульсацію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аршинов В. И. Когнитивные основания синергетики / В. И. Аршинов, В. Г. Буданов. // Синергетическая парадигма. Нелинейное мышление в науке и искусстве / отв. ред. В. А. Копцик. – М.: Прогресс-Традиция, 2002. – С. 67 – 108.
2. Баталов Э. Я. Современное капиталистическое общество и утопическое сознание / Э. Я. Баталов. // Вопросы философии. – 1973. – № 10. – С. 82 – 94.
3. Бранский В. П. Социальная синергетика как постмодернистская философия истории / В. П. Бранский. // Общественные науки и современность. – 1999. – № 6. – С. 117 – 127.
4. Вагурин В. А. Синергетика эволюции современного общества / Владимир Афанасьевич Вагурин. – Луганск: Копицентр, 2005. – 200 с.
5. Князева Е. Н. Антропный принцип в синергетике / Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов. // Вопросы философии. – 1997. – № 3 – С. 62 – 79.
6. Пригожин И. Философия нестабильности / И. Пригожин. // Вопросы философии. – 1991 – № 6. – С. 46 – 52.
7. Свентоховский А. История утопий / Александр Свентоховский. – М.: Типография В. М. Щаблина, 1910.- 426 с.
8. Ткачук М. Археология свободы. Опыт критической теории / Марк Ткачук. – Кишинев: Центр балканских исследований, 1996. – 197 с.
9. Харитонович Д. Э. Культура на переходе от Средневековья к Новому времени: рождение искусства / Д. Э. Харитонович. // Искусство и наука об искусстве в переходные периоды истории культуры / отв. ред. Н. А. Хренов; Гос. ин-т искусствознания М-ва культуры РФ; Научн. совет «История мировой культуры» РАН. – М.: Государственный институт искусствознания, 2000. – С. 148 – 169
10. Хренов Н. А. Переходность как следствие колебательных процессов между культурой чувственного и культурой идеационального типа / Н. А. Хренов. // Переходные процессы в русской художественной культуре / отв. ред. Н. А. Хренов; Гос. ин-т искусствознания М-ва культуры РФ; Научн. совет «История мировой культуры» РАН. – М.: Наука, 2003. – С. 19 – 134.
11. Чаликова В. Страна Утопия. Где она сегодня на карте реальности ? / В. Чаликова. // Знание – сила. – Сентябрь. – 1989. – С. 65 – 70.
12. Яковленко С. И. Об организующем и разрушающем (стохастизирующем) воздействиях в природе / С. И. Яковленко. // Вопросы философии – 1992. – № 2. – С. 141 – 144.

Остапенко І.Г., здобувач кафедри філософії та соціології ПДПУ імені К. Д. Ушинського, м. Одеса

УДК: 101+316.2

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДСТАВИ ЕКОНОМІЧНОЇ НАУКИ.

У представленій статті економічна наука піддається методологічному аналізу, проводиться диференціація теоретичної та практичної її складових. Викладений матеріал дає підстави зробити висновок, що існує очевидний зв'язок економічної діяльності з політичними формами соціального життя, з одного боку, і з етичними закономірностями людської поведінки - з іншого.

Ключові слова: економіка, економічна теорія, економічна діяльність, методологічний аналіз, соціально-філософські підстави, філософія економіки.

СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЕ АСПЕКТЫ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВАНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ НАУКИ.

В представленной статье экономическая наука подвергается методологическому анализу, производится дифференциация теоретической и практической ее составляющих. Изложенный материал, дает основания заключить, что существует очевидная связь экономической деятельности с политическими формами социальной жизни, с одной стороны, и с этическими закономерностями человеческого поведения - с другой.

Ключевые слова: экономика, экономическая теория, экономическая деятельность, методологический анализ, социально-философские основания, философия экономики.

SOCIAL ASPECTS OF PHILOSOPHICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF ECONOMIC SCIENCE

In the present article, economics is subject to methodological analysis, differentiation is made of theoretical and practical components. The material gives reason to conclude that there is a clear link economic activity to political forms of social life, on the one hand, and the ethical laws of human behavior - on the other.

Keywords: economics, economic theory, economic activity, methodological analysis, social and philosophical foundations of the philosophy of the economy.

Проблеми методологічного обґрунтування філософії економіки, пов'язані головним чином з тим, що остання являє собою поки ще недостатньо оформлений дослідницький напрямок у рамках філософії. Буде справедливим твердження, що дана галузь філософського знання знаходиться в стадії пошуків своїх світоглядних і методологічних підстав. З цим, мабуть, пов'язана та обставина, що кількість робіт, спеціально присвячених філософсько-економічним проблемам, поки що відносно невелика. Необхідність пошуку нових підходів у рамках традиційних, зумовлена тим, що цілісне філософське осмислення людини і суспільства не може бути адекватним без залучення евристичних інтенцій філософії економіки. Разом з тим методологогносеологічні підстави і власний предмет цієї філософської дисципліни, як і ставлення, в якому вона знаходиться до сучасної економічної теорії - і ці питання потребують серйозного обговорення та уточнення.

Об'єкт статті: економічна наука як сфера соціо-гуманітарного знання.

Мета дослідження: визначити методологічні підстави та соціально-філософські аспекти економічної науки.

Нам здається, що труднощі у набутті філософією економіки власних чітких методологічних обрисів в нашій країні мають як мінімум, дві передумови. Насамперед, не можна не сказати про відмову від марксистської філософії як пояснювальної моделі соціально-економічних процесів і взаємозв'язків. Така відмова, у свою чергу, стала наслідком ще більш глобальних зрушень: зруйнувалася та суспільна система, яку, власне, і обслуговувала в теоретико-ідеологічному плані марксистська теорія в нашій країні. В Україні філософія економіки з'являється на тому місці, яке довгі роки займала марксистська соціально-економічна теорія. Однак нові, ринкові, економічні реалії вимагають для себе іншого концептуального апарату.

У сучасних умовах стало очевидним те, що економічний детермінізм в істотному ступені спотворює реальні і складні взаємозв'язки між економічною стороною життя та іншими сферами суспільства: соціальними структурами, формами політичної влади, духовною культурою. Якщо врахувати все це, то видається, що філософія економіки не повинна претендувати на якусь домінуючу роль в осмисленні суспільства та його історії і не може в сучасній ситуації будуватися як універсальна теорія. Разом з тим, враховуючи всю важливість і значимість економічних реалій в житті людей, філософії економіки слід відвести особливе місце в ряду інших філософських дисциплін. Але тоді виникає зовсім закономірне питання: як можна визначити це місце?

Цілком можливо, що певне світло на це питання здатне пролити звернення до традиційних філософських дістінкцій - «теоретична філософія» і «практична філософія». Як відомо, практична філософія включає в себе етику, соціальну філософію і політичну філософію. Зокрема, щодо етичної теорії як розділу практичної філософії Аристотель в «Нікомаховій етиці» зазначав, що «мета даного вчення не пізнання, а вчинки» [2; С. 56.]. Кваліфікуючи далі предметну своєрідність практичної філософії, не можна не відзначити, що вона у своїх основних передумовах виходить з того цілком очевидного факту, що людина є суб'єктом певних вчинків, що мають на увазі деяку мету, цінності, а також конкретні способи досягнення цих цілей. Інакше кажучи, людина визначається, перш за все, як діяльна істота. Крім того, практична діяльність як така, а також будь-яка інша конкретна діяльність, завжди так чи інакше спрямована на освоєння та активне перетворення

навколишнього світу відповідно до намічених цілей та наслідуваних ідеалів.

Традиційне визначення практичної діяльності поміщає її в ряд трьох основних способів освоєння світу людиною, поряд з пізнанням і естетичною оцінкою. При цьому прийнято вважати, що цінністю пізнавального ставлення до світу виступає ідеал істини, естетичне оволодіння дійсністю підпорядковане законам краси, а практична діяльність за самою своєю суттю орієнтована на благо як на останню мету всіх людських вчинків. При подальшому обґрунтуванні і уточненні цього визначення зазвичай звертаються до кантівського «практичного розуму», при цьому як і раніше відносячи практичну діяльність виключно до області моральної поведінки. Однак, як нам видається, таке визначення людської практики є надто загальним і позбавлене декількох дуже істотних складових.

При уважному розгляді цього питання не можна не помітити, що й такі цінності, як користь та ефективність, також виступають важливими орієнтирами практичної діяльності людини. У цьому контексті буде логічним послатися на Ксенофонта, учня Сократа, чиє твір «Ойкономії» («Домострой») по праву можна вважати початком європейської економічної думки. Згідно основної думки «Домосторою», саме користь є критерієм блага [6; С. 252-254.]. Отже, можна зробити висновок, що поряд з іншими розділами практичної філософії, філософія економіки спрямована на осмислення людської практики, тобто на концептуальне оволодіння цією практикою. Саме тому основним її предметом є дії людей – тобто економічна діяльність.

Відомий австрійський економіст Л. Мізес навіть стверджував принципову можливість побудови загальної теорії людської діяльності - «праксеології». Фундаментом «праксеології», згідно з поглядами австрійського ученого, повинна стати чиста економічна теорія. У контексті прояснення нашої проблеми - методологічного обґрунтування філософії економіки - концепція Мізеса виявляє важливу тезу: загальні, тобто філософські питання економіки належать до сфери практичної дії людини. Тепер, мабуть, стає краще зрозуміло сама специфіка економічного підходу до феномену людини: в цілісній людській життєдіяльності економісти виділяють певний приватний аспект, з яким і має справу економічна наука - практична діяльність, орієнтована на користь і ефективність. Потрібно, однак, зауважити, що специфіка власне економічної діяльності в історії економічної науки не завжди тлумачилася однаково.

Хоча економісти-класики разом з корисністю головним мотивом і метою економічної поведінки вважали також прагнення до багатства, сучасні дослідники виходять з інших ціннісних презумпцій. Згідно з існуючою точкою зору, прагнення до багатства не є неодмінним атрибутом економічної діяльності: у своїй поведінці «економічна людина» прагне насамперед до максимізації корисності. Такого роду подання - сучасний варіант більш загальної категорії ефективності.

По суті, прагнення витягти максимально можливу користь зі своєї діяльності, звівши до можливого мінімуму її витрати, є нині головним атрибутом економічної раціональності, або навіть повністю тотожне цьому поняттю. У результаті виходить, що в центрі філософії економіки як галузі практичної філософії виявляється новий, особливий тип раціональності, не виділений і, відповідно, не розглянутий класичною економічною наукою - те, що можна назвати практичною раціональністю.

Можна стверджувати, що концепція практичної раціональності об'єднує економічний підхід до проблеми людини з іншими, суміжними розділами практичної філософії - соціально-політичними навчаннями і етикою. Про подібність і взаємозв'язок економічної та соціально-політичної проблематики говорить вже хоча б сама назва економічної науки, ще зовсім недавно вживаною як, - «політична економія». Починаючи з Адама Сміта, представники цієї науки предметом свого теоретичного інтересу і аналізу робили сутнісні зв'язки між ефективністю економічної системи суспільства і його політичними свободами. Аналогічне співвідношення можна простежити між економічною та етичною сферами суспільного буття, оскільки раціонально-ефективна поведінка, будучи одним з істотних ознак людини, виявляється і в області моральних норм і приписів. Про це свідчить той факт, що цілий ряд концепцій таких відомих економістів, як Госсен, Рікардо, Девонс, Мілль, прямо або побічно містять в собі принципи гедонізму і утилітаризму в якості власних етичних передумов.

З названими етичними вченнями економічний підхід об'єднує загальна логіка економічного і етичної поведінки, орієнтація на схожі цінності та ідеали. Деяко в іншому сенсі тут можна вказати на основі дослідження праць таких вчених, як М. Вебер, Г. Зіммель, В. Зомбарт, С.Н. Булгаков, які виявили і описали етичні передумови господарсько-економічної практики.

Викладений вище матеріал, мабуть, дає підстави зробити висновок, що існує очевидний зв'язок економічної діяльності з політичними формами соціального життя, з одного боку, і з етичними закономірностями людської поведінки - з іншого. Більше того, певним загальним виміром, проблемним полем дисциплін, які досліджують ці питання, є раціонально-практична логіка дії, орієнтована на ефективність і витяг максимальної корисності з активної взаємодії з навколишнім світом.

Саме навколо цієї ідеї практичної раціональності всі перераховані галузі людського знання організовуються в якості різних розділів «практичної філософії». У силу цих обставин філософія економіки

повинна зайняти своє місце у сфері «практичної філософії» в якості однієї з найважливіших філософських дисциплін.

Постановка питання про предмет філософського аналізу економіки, проблеми взаємозв'язку філософії економіки та економічної теорії відсилає дослідника до концептуально важливою опозиції як саме вірно позиціонувати розглянуту дисципліну: «філософія господарства» або «філософія економіки».

Проект філософії господарства як «етичної економії» пропонує німецький філософ П.Козловський. Згідно логіці останнього, будь-яка господарська діяльність не являється автономним і самозамкнутим цілим, вона завжди в тій чи іншій мірі нагружена соціо-культурними, етичними та релігійними детермінантами. На думку сучасного автора, економічна діяльність «трансцендує в етику, а етика - в релігію» [5; С.46].

Потрібно зауважити, що у своїх дослідженнях прихильник «етичної економії» спирається на традиції німецької історичної школи в політичній економії, згідно ідеям якої економічний аналіз неможливий без урахування цілісного культурно-етичного контексту економічної діяльності. Завдання ж економічної теорії в цьому випадку бачиться у створенні цілісної «теорії народного господарства». На думку глави історичної школи Г.Шмоллера, теорія народного господарства має бути, перш за все, наукою про людину, тобто історично і етично орієнтованою «наукою про соціально-економічний дух». Цілком природно, що при такому підході господарський порядок мислиться як такий, що спирається на духовно-моральну свідомість народу. Останній при цьому розуміється не просто як сукупність індивідів, що переслідують свої економічні інтереси, а як цілісний суб'єкт «господарства», об'єднаний внутрішніми морально-психологічними зв'язками.

Дана концепція «господарства» та відповідне тлумачення характеру економічної науки задає вельми природне поле для «філософії господарства». Власне кажучи, між економічною «теорією господарства» та «філософією господарства» немає якоїсь чіткої межі. Філософія тут надбудовується над теорією господарства, залучаючи на свій аналіз більш загальні етичні, духовні та релігійні підстави і чинники національного господарського життя.

У силу цих обставин ми можемо стверджувати, що - при всій своїй безперечній оригінальності - в окреслену парадигму в цілому укладається і «філософія господарства» С.М. Булгакова. Потрібно відзначити, що після свого відходу від первісного захоплення марксизмом, видатний мислитель в основному орієнтувався саме на німецьку історичну школу. Помітний вплив, зокрема, зробила на нього відома робота М. Вебера «Протестантська етика і дух капіталізму». Справа в тому, що поворот до православ'я в поєднанні з тогочасними професійними інтересами підводив мислителя до тієї ж проблеми, якою займався М. Вебер - впливу релігійної етики на господарську поведінку людини. Вплив Вебера, Зомбарта та інших представників німецької історичної школи особливо помітно в принципово важливій статті С.Н.Булгакова «Народне господарство та релігійна особистість» (1909), в якій він докладно розбирає дану проблематику.

У підсумку своїх роздумів Булгаков приходять до висновку, що «якщо особистість, яка грає роль фактора економічного розвитку, розвивається під визначальним впливом своїх етичних і релігійних переконань, то, стало бути, і те чи інше релігійне самовизначення особистості і взагалі релігія, яка робить вплив на всі області життя, також відносяться до числа важливих факторів народного господарства» [3; С. 367]. Можна встановити, що роздуми російського філософа в рівній мірі, як і концепції німецьких теоретиків «національного господарства» мають одну загальну передумову. Йдеться про глибоку переконаність в тому, що господарство являє собою якесь органічне ціле, що не зводиться до простої суми господарських актів окремих індивідів, і тому має свою надіндивідуальну логіку. Як зазначав сам мислитель, щоб ці окремі суб'єктивні дії взагалі стали можливі, цілісне господарство як таке вже повинно було апріорно існувати у своїх основних структурних моментах.

У цілому, проблема господарства вченим ставиться в триєдиній перспективі: «науково-емпіричній», «трансцендентально-критичній» і «метафізичній». «Бо те, що в області емпіричної практики становить предмет «досвіду», - буттєвими своїми коріннями йде в метафізичну землю» [4; С.50]. в цьому пасажі вгадується вплив філософської традиції, що йде ще від В.С.Солов'єва, згідно з яким метою філософії є досягнення єдиного синтетичного знання, що з'єднує в собі релігійне, наукове та філософське пізнання.

Неважко помітити, що деякі ідеї С.Н.Булгакова йдуть врозріз з прийнятими в сучасній економічній науці теоріями. Разом з тим багато з них вельми цікаві й оригінальні. Зокрема, багатство, згідно російському мислителю, є умовою свободи людини і необхідним фундаментом прояви прихованих в ній творчих сил, накопичення ж і звернення його у формі капіталу вважається безглуздом і безцілним з погляду вищих цінностей. Праця для Булгакова є ніщо інше як вираження початкового зв'язку матеріального і духовного начал в людині, підтримуваного відповідно до християнської заповіді трудитися. Творчі сили окремої людини і всього народу в цілому реалізуються в трудовій діяльності, яка є одночасно і творчим актом, і проявом необхідності. Крім того, весь світ, за Булгаковим, являє собою одне єдине господарство, а суб'єктом господарської діяльності при цьому є все людство.

Впадає в очі незвична для сучасної філософії економіки широта задумів і намірів автора «Філософії господарства». Так, наприклад, в методологічній частині своєї концепції він прагне, по-перше, виділити в політекономії філософський аспект, піддати критичному розгляду внесок політичної економії у становлення філософії господарства і, одночасно, в її ж заперечення, по-друге, дослідити вихідні методологічні і світоглядні позиції політекономії, її аксіоматику. Це робиться з метою виявити реальні можливості і неможливості цієї теоретичної дисципліни. І, нарешті, по-третє, ставиться масштабне завдання виходу політичної економії з механіко-матеріалістичного глухого кута на простір широкого і масштабного філософствування, тобто перетворення політичної економії в дійсно цілісну філософію господарства. У цілому, за суто економічними міркуваннями Булгакова легко вгадується їх «ідеологічна» підоснова - прагнення підпорядкувати політичну економію як науку етичним принципам християнської релігії.

Цілком природно, що такі моральні презумпції, що виходять за межі суто наукового інтересу, не могли не призвести автора до критичної і досить радикальної переоцінки сучасних йому економічних теорій. Така переоцінка закономірно спричинила за собою відмову від домінуючої тоді економічної філософії, центральною проблемою якої було зростання матеріального багатства і способи його досягнення. З'єднання у власних концепціях економічної теорії Маркса з етикою Канта, характерне для багатьох сучасних йому вчених, також оцінювалося російським філософом досить негативно як прояв матеріалізму, «бентамізма» і позитивізму.

Разом з тим занадто радикальне, з нашої точки зору, протиставлення один одному духовних цінностей праці та індивідуалістичного розрахунку в економічній практиці призвело С.Н.Булгакова до необгрунтованого заперечення філософської спроможності економічної теорії як такої. Зокрема, холістичної позиції в трактуванні економічних процесів як органічно-цілісного «господарства» призвели мислителя до ігнорування сучасних йому нових напрямків в економічній науці - маржиналізму та теорії граничної корисності. Раціонально орієнтованому у своїй діяльності, переслідуючому свою корисність індивіду, який стоїть у центрі цих теорій, просто не було місця в системі цінностей, що лежить в основі філософії господарства.

Зазначимо, що принциповим розбіжностям між вітчизняною «філософією господарства» та економічною теорією Заходу - розходженням в методології, базовій проблематиці, самих способах постановки проблем і в ціннісних передумовах - є ще одне, суто історичне пояснення. Справа в тому, що концептуальні зрушення у світовій економічній науці та пов'язані з цими теоріями були ледве знайомі і тому з трудом сприймалися вітчизняною інтелектуальною елітою того історичного періоду, в області політекономії орієнтованої на марксизм (а пізніше - на ідеї німецької історичної школи). Саме консервативний і виборчий інтерес лише до цих двох напрямів західної економічної думки поступово приводив прихильників вітчизняної «філософії господарства» до існування в замкнутому ізольованому інтелектуальному середовищі. Справедливості заради треба відзначити, що такий стан справ не залишилося непоміченим і серед видних вітчизняних мислителів початку ХХ століття.

Так, С.Л. Франк, критично оглядаючи рецепцію європейської політекономії в сучасній йому Росії, зазначав, що для більшості вітчизняних вчених поява нових економічних концепцій протягом 20-30 років залишалася практично непоміченою. Російський філософ декларує і головну причину такого запізнювання: всі ці теорії не вкладалися в раз і назавжди прийняту марксистську концептуальну модель пояснення соціально-економічної реальності. У цьому зв'язку мислитель називає економічні вчення Менгера, Бем-Баверка, Джевонса, Маршалла та ін «Якщо імена ці та згадуються в нашій журнальній літературі, то тільки для того, щоб послати на їх адресу різкі закиди в «відсталості» «буржуазності»» [11].

Що ж до сучасного стану справ у філософії господарства, то тут звертає на себе увагу плюралістичність і співіснування самих різних точок зору на предмет, метод і методологічний статус даного напрямку. Своєрідність цього напрямку дослідники вбачають у тому, що володіючи значним філософським потенціалом, він є досить перспективною сучасною альтернативою марксистської методології. У цілому ж, зараз ця область філософії трактується і як сучасний варіант політичної економії (протистоїть «економіці»), і як міждисциплінарне знання, що розвивається на стику економічної теорії та філософії, і як особлива філософська дисципліна (поряд з філософією історії, релігії, права і тощо), і як особливе узагальнююче знання, для якого характерно не стільки опис господарського буття, скільки розкриття його екзистенційно-світоглядних основ і, нарешті, як філософська методологія економічної теорії.

При всьому істотному різноманітті точок зору на місце і предмет «філософії господарства», можливо виділити кілька загальних, інваріантних рис і філософських передумов цього напрямку. Перш за все, потрібно буде сказати про холістичне розуміння «господарства», відповідно до якого економічне середовище інтерпретується як цілісний, єдиний живий організм. Більше того, ідею цілісності прихильники цієї течії проєктують далеко за межі суто економічної сфери, використовуючи її як модель для пояснення будь-яких форм людської діяльності як такої. Звідси явно сформульовані претензії філософії господарства на універсальність. У результаті в рамках цієї школи сформувалася досить жорстка опозиція: «філософія господарства» - «економічна

теорія». Економіка інтерпретується в цій концепції як всього лише одна з форм більш загальної освіти - господарства, тому значення суто наукової методології, застосовуваної економічною теорією («Економікс»), прихильниками даної школи визнається з істотними застереженнями.

Ось що з цього приводу пише один із сучасних прихильників подібним чином витлумаченої філософії господарства: «на зміну політичної економії приходить економічна теорія, версія якої покладена в основу стандартного курсу економіки, предметом якої є вивчення використання людьми обмежених ресурсів для виробництва благ і розподілу їх за допомогою обміну між членами суспільства з метою подальшого розподілу цих благ. Економікс не передбачає виділення особливої сфери діяльності людини, яка відбивалася б у рамках економічної теорії. Таким чином, філософія господарства втрачає предметні підстави у сфері економічного знання і стає одним з напрямків у філософії» [10; С. 16].

Не можна не звернути увагу, що закономірним наслідком такої позиції стає заперечення «філософією господарства» власне філософського потенціалу економічної теорії. У XIX столітті це виражалося в протистоянні німецької історичної школи і британської «абстрактної і неісторичної» політичної економії, а потім і маржиналізму К. Менгера (відома «суперечка про метод»), в XX столітті - в неприйнятті представниками вітчизняної традиції філософії господарства і «етичної економії» сучасної економічної теорії.

Однак, на наш погляд, сучасна економічна теорія заслуговує того, щоб «філософія економіки» звернула на неї більш пильну увагу. Справді, адже не можна заперечувати існування певних взаємозв'язків між деякими економічними теоріями і власне філософськими ідеями і вченнями. Йдеться головним чином про теорію граничної корисності, крім того про школу, яку сам Булгаков називав «бентамізмом» (класична політична економія), і, нарешті, про сучасну неокласичну економічну теорію. У цьому зв'язку не можна не згадати трактат А.Смита, написаний ним до свого знаменитої економічної праці. Центральні ідеї і уявлення цього трактату - «Теорія моральних почуттів» - у переробленому вигляді виявляються інкорпоровані в його економічну теорію. При неупередженому підході до утилітаризму І. Бентама стає цілком очевидним його внесок в етику, політичну філософію і, більш опосередковано, в економічну науку.

Позитивіст Дж. Мілль був автором фундаментальної праці з політичної економії і одночасно численних робіт з логіки, соціальної філософії, етики. Інакше кажучи, нібито позбавлені з точки зору «філософії господарства» глибокого філософського значення економічні напрями на ділі виявляються поміщені в широкий філософський контекст. Більш складним і незрозумілим є питання про взаємовідносини філософії та домінуючих течій економічної науки в XX столітті.

Як зазначалося, домінуючою є та точка зору, що сучасна економічна теорія дистанціювалася від філософії та інших соціальних наук, що вона перетворилася на цілком самодостатню чисту теорію. Дійсно, після Джевонса, Вальраса, Менгера, Маршалла економіка багато в чому стала розвиватися в бік абстрактної математизованої дисципліни (хоча, звичайно, тенденцію до її математизації можна перебільшувати, є напрями, наприклад, австрійська школа, кейнсіанство, неінституціоналізм, в яких математичні моделі застосовуються досить помірковано або не застосовуються зовсім).

Однак буде справедливим твердження, що сучасна економічна теорія все ж не є чистою і замкнутою в собі областю знання. І протягом усього XX століття в ній присутня достатня кількість власне філософських та інших соціально-культурних контекстів. Правда, при цьому потрібно враховувати, що філософія ця істотно іншого типу, ніж та, на яку орієнтувалися німецькі та російські економісти XIX - початку XX ст .. Навіть ті фахівці, хто звинувачує економіку в походженні від неопозитивізму або прагматизму, не повинні забувати, що це також філософські течії та концепції. Вони, звичайно, відрізняються від класичної філософії - від навчань Канта чи Гегеля, на які орієнтувалися вчені минулого століття, але це зовсім не привід оголошувати їх нефілософськими.

До цього слід додати, що далеко не всі представники сучасної економічної науки поділяли або розділяли позитивістські методологічні установки. Наприклад, якщо взяти австрійську економічну школу від К. Менгера до Ф. Хайєка, то більшість її головних представників не буди чужі філософській або методологічній роботі, яку не можна однозначно віднести до позитивістського напрямку. Л. Мізес, наприклад, критикував позитивізм і, як уже вище зазначалося, запропонував проект праксеології-соціально-філософської теорії людських дій. Ф. Хайєк, відповідно, розробив оригінальну еволюційну концепцію соціальних інститутів, він також був автором численних робіт з політичної філософії та історії соціальних навчань. У теорії Кейнса, в неокласичній концепції раціональності, в методологічних працях М. Фрідмена і в його творах про взаємозв'язок політичної і економічної свободи ясно видно суттєві філософські та соціально-гуманітарні аспекти економічного знання.

Саме тому поширена теза про те, що на відміну від класичної політичної економії сучасна теорія остаточно «порвала» з філософією, видається, м'яко кажучи, непереконливою. У цьому відношенні нам представляється справедливою позиція В.В. Радаєва, який зазначає: «Не заперечуючи високу ступінь

математизації Економікс, я б хотів підкреслити, що західна економічна теорія - економіки - це не тільки математика, вона в собі містить і досить філософії» [8; С. 120].

Від питання про філософську спроможності економічних теорій доречно буде перейти до власного проблемного поля філософії економіки. Нам видається, що центральним елементом цього складного комплексу проблем є філософська антропологія економічної діяльності. Цей момент варто особливо підкреслити, оскільки саме тут, на наш погляд, проходить не завжди помічений, але принциповий розділ між «філософією господарства» та «філософією економіки». Відомо, що однією зі специфічних рис економічних теорій є використання в них неявних антропологічних передумов. Будучи неявною (і часто само собою зрозумілою) підставою предметно-змістовних, наукових висловлювань тієї чи іншої теорії, ці передумови самі рідко стають предметом рефлексивного аналізу економістів.

Тим часом, в сукупності міркувань авторів економічних концепцій імпліцитно міститься одна цілком певна «модель людини», тобто сума припущень про те, чим є людина. Іншими словами, цілком незалежно від бажання і свідомості економіста в його теорії так чи інакше вже присутня певна відповідь на це чисто філософське питання. Модель, про яку тут ідеться, прийнято називати «людина економічна» - «*homo economicus*», за аналогією з «*homo sapiens*». Варто відзначити, що модель «економічної людини», хоча і не завжди в виразному вигляді, була присутня і в класичній політичній економії. Однак у сучасній економічній теорії (насамперед - у неокласичному напрямі), вона присутня в більш чітко вираженому вигляді [1]. У даному випадку «економічну людину» можна коротко охарактеризувати як «раціонального Максимізатора корисності».

Справедливості заради треба відзначити, що по відношенню до цієї антропологічної концепції існує давня критична традиція, яка бере свій початок ще від Мандевіля і Сміта. Головний предмет цієї критики - твердження про безумовний пріоритет егоїстичних мотивів економічної поведінки людини, а також занадто вузьке, на думку критиків, тлумачення раціональності, яка виражається в зведенні її виключно до максимізуючої функції. Вище, при розгляді складові економічної доктрини С.Н.Булгакова, ми торкнулися ще однієї антропологічної передумови, що служила основою як німецькій історичній школі, так і вітчизняній «філософії господарства»: на господарську діяльність у кінцевому рахунку вирішальний вплив роблять релігійно-етичні детермінанти.

Зовсім іншу антропологічну модель пропонував у своїй економічній філософії К.Маркс, її можна охарактеризувати як модель цілісної людини. Не можна не помітити, що залежно від антропологічної концепції, яка імплікована в тій чи іншій економічній теорії, розрізняються і самі підходи до власне економічної проблематики. Зіставлення перших двох моделей людини ставить питання про обґрунтованість закидів з боку прихильників філософії господарства на адресу представників чисто економічного підходу, - закидів у так званому «економічному редукціонізмі». Йдеться про нібито утилітаристське зведення всього різноманіття людських вчинків і їх мотивацій до простого набору актів розрахунку, що переслідують єдину мету і мають єдину цінність - витяг вигоди.

Здається, у цьому питанні цілком доречним буде авторитетне судження одного з провідних ідеологів соціальної ринкової держави, якого важко запідозрити в лібералізмі або крайньому «економізмі», - В.Ойкена. Звернімося до книги названого автора «Основи національної економіки»: «Той, хто намагається довести, що дії людини не можна пояснити тільки прагненням до максимального прибутку або «капіталістичними» мотивами, абсолютно правий.. Але економічний принцип не має ніякого відношення до цілей і намірів людей. Ці цілі дуже різні, вони можуть мати, наприклад, егоїстичний або альтруїстичний характер. Однак людина постійно діє на основі економічного принципу. Керівник монастиря, для якого зовсім чужа максимізація прибутку і який цілком поставив себе на службу гуманності, складає плани і діє при обробці землі, переробці сировини, закупівлі продуктів, використанні пожертвувань і т.д. на основі економічного принципу. Це означає, що він намагається досягти певної мети з мінімальними витратами цінностей, щоб при обробці землі, сировини і т.д. зуміти принести як можна більше добра» [7. С.330].

Як не важко побачити, обговорюючи цю проблему, Ойкен апелює до економічного принципу як вирішального аргументу, який, будучи ідеологічно нейтральним, поміщає дослідника поза опозицій: «егоїзм» - «альтруїзм», «вигода - гуманність» і т.п. Сучасний спосіб мислення намагається подолати ці традиційні опозиції, ставлячи на чільне місце «економічний принцип», який не обслуговує спеціально жодну з частин цього протиставлення. Отже, якщо скористатися філософською термінологією, можна стверджувати, що економічний принцип тотальний. Згідно багатой традиції вживання цього терміна, тотальність притаманна фундаментальним підставам людського існування.

Можна стверджувати, що такі підстави завжди існують як апіорні, початкові умови будь-якої людської практики; стосовно них неможлива така дослідницька або людська позиція, яка вислизала б від їх нагляду. У цьому сенсі можна говорити про тотальну мову, тотальну людську свідомість, оскільки ми не можемо уявити таку ситуацію, в якій людина, зберігаючи свої сутнісні властивості, не володіла би свідомістю або, скажімо,

мовою. Щоб взагалі мати можливість вперше подивитися на ці даності як на проблему, ми вже повинні припускати їх існування. Те ж саме, на наш погляд, можна сказати і про існування «економічного принципу»: будучи невід'ємним елементом людського життя як такого, він спочатку, завжди, так чи інакше детермінує діяльність індивіда.

Зовсім інша справа, що наявність такої детермінації ні в чому не суперечить існуванню всіх інших факторів, що також впливають на людську поведінку. З цього приводу переконливо пише А. Н. Сорочайкін: «Хоча раціональної економічної поведінки в чистому вигляді не існує, оскільки вона завжди переплетена з безліччю інших мотивів, однак цей тип поведінки проявляється постійно як внутрішній поведінковий принцип. Це також спосіб мислення, який можна виявити навіть там, де все на перший погляд підпорядковане етичним, релігійним, соціальним чи політичним чинникам. У результаті економічний принцип пронизує всі сторони соціального життя. Особливо ясно це виявляється в сучасному суспільстві. У ньому саме життя змушує визнати, що в природі кожної людини є частка «*homo economicus*»» [9; С. 18]

В якості **висновку** зазначимо, що принципові відмінності цих двох напрямків мають насамперед аксіологічну природу і розбіжності в підході до економічної дійсності кореняться у сфері цінностей. Останнє відсилає нас до фундаментальних світоглядних питань людського існування, і що стотно виходять за рамки обговорюваної проблеми. Здається, проте, що філософія господарства та економічна теорія навряд чи можуть бути примирені в рамках єдиної системи цінностей. Аналіз «філософії економіки» та «філософії господарства», на наш погляд, дає серйозні підстави для переваги першого напрямку перед другим. Філософія господарства поміщає свої підстави у відриві від власне економічного предмета - в аксіологічну (а часом і прямо ідеологічну) область. Це навряд чи можна стверджувати про більш сувору щодо методу філософію економіки, яка, будучи нейтральною в аксіологічному плані, стоїть ближче до економічної теорії як наукової дисципліни, що оперує економічними реаліями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Автономов В.С. Модель человека в экономической науке./ В.С. Автономов. - СПб.: Экон. шк. и др., 1998. - 229 с.
2. Аристотель. Никомахова этика // Аристотель. Соч.: В 4-х т. Т. 4. М: Мысль, 1984.-С. 53-293.
3. Булгаков С.Н. Народное хозяйство и религиозная личность // Булгаков С.Н. Соч.: В 2-х т. Т. 2. - М.: Наука, 1993. - С. 343-367.
4. Булгаков С.Н. Философия хозяйства // Булгаков С.Н. Соч.: В 2-х т. Т. 1. - М: Наука, 1993. - С. 47-297.
5. Козловски П. Принципы этической экономии. / П. Козловски - СПб.: Экон. школа, 1999. - 344 с.
6. Ксенофонт. Домострой // Ксенофонт. Сократические сочинения. Воспоминания о Сократе. Защита Сократа на суде. Пир. Домострой. - М.-Л.: «Academia», 1936. - С. 245-320.
7. Ойкен В. Основы национальной экономии. / В. Ойкен. - М.: «Экономика», 1996. 349 с.
8. Радаев В.В. О парадигме экономической теории // Экономическая теория на пороге XXI века / Под ред. Ю.М.Осипова, В.Т.Пуляева. - СПб., 1996.
9. Сорочайкин А.Н. Философия экономики: В поисках новых подходов / А.Н. Сорочайкин. - М.: Изд-во Московского ун-та, 2005. - 191 с.
10. Тутов Л.А. Философия хозяйства. Опыт духовного преображения. / Л.А. Тутов. -М.: Тезис,-2003.
11. Франк С.Л. Духовные основы общества. / Л.С. Франк.- М.: Республика, 1992. -511 с.